

KAPITÁNY ÁGNES–KAPITÁNY GÁBOR

Kampány és értékek

A pártok arculatának dimenziói 2002 tavaszán

2002-ben is megismételtük azt, amit eddig minden szabad választás alkalmával: elvégeztük a parlamenti választásokon induló pártok választási filmjeinek érték- és szimbólumelemzését. E munka eredményeinek egy része olvasható az alábbiakban.¹

A KAMPÁNY, MINT AKCIÓ–REAKCIÓ MEZŐ

A kissé kaotikus első, 1990-es választás óta (de azt sem kivéve) a rendszerváltás utáni Magyarországon egyetlen kampány sem folyt oly erős indulati közegben, mint a 2002-es. Ez bizonyos szempontból meglepő: a szélsőséges indulatokról általában azt gondoljuk, hogy gazdasági válsághelyzetekhez, függetlenségi harcok kitöréséhez és egyéb szélsőséges politikai-gazdasági feltételekhez kötődnek; s ilyen körülmények 2002 Magyarországot egyáltalán nem jellemezték. Vannak persze egyéb magyarázati lehetőségek is. Olykor szélsőséges indulatokat csíhol az, amikor két különböző tábor nagyjából egyforma erővel rendelkezik (etnikai szempontból ezt láthattuk a marosvásárhelyi eseményekben: az elemzők akkor felhívták a figyelmet, hogy talán nem véletlen, hogy a konfliktus ott volt a legélesebb, ahol a két fél nagyjából egyenlő létszámban volt jelen). Önmagában azonban ez nem kielégítő magyarázat: a két szavazótábor Magyarországon hasonlóképpen majdnem egyensúlyban volt 1998-ban is, ám akkor az indulatok ilyen besűrűsödése egyáltalán nem volt jellemző. Felmerülhet az is, hogy 2002-re már mindkét oldal túl

volt a választási vereség tapasztalatán, és túlságosan nagy kockázatnak tűnhetett a számára még egy bukás; sokan a „vérre menő” gazdasági érdekeket emlegetik. Az „átlagember” szempontjából az sem elhanyagolható, hogy sokan az elmúlt négy évben azt érezték, hogy – lényegében 30 esztendei stagnálás után – végre olyan irányba mozdul az ország, ami sok szempontból remény- és önbizalomkeltő, s egy újabb fordulat ennek megszakadásával fenyeget; míg azok, akik még nem részesültek a haladás előnyeiben, nem érezték garanciát arra, hogy az eddigiek folytatódása az ő szempontjukból is jó lehet.² Nem kevesen pedig éppen amiatt aggódtak, hogy maga a folytonos (túl gyors) irányváltogatás az, ami ártalmas az ország fejlődése szempontjából. Nem vagyunk politológusok, nem próbálunk végső magyarázatot adni a nyilván több tényező egybeeséséből létrejött jelenségekre. Csupán rövid összefoglalását kísérelhetjük meg (az általunk választott szempontból) a szimbolikus szférában zajlott (és zajló) küzdelemnek.

Először is a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt kapott a *választásra buzdítás*. Minden érintett úgy érezte, hogy az átlagosnál nagyobb jelentősége lehet annak, hogy „mindenki elmenjen”. Valószínű, hogy elsősorban nem ez a propaganda, hanem az elmentétek kiéleződése tette, hogy a választási részvétel az ismeretes mértékben magas volt, mindenesetre a 2002-es kampány jellemzőjének kell tekintenünk, hogy hivatalos és nem hivatalos kezdeményezések egyaránt jogaik gyakorlására tüzelték a választókat. Különösen hangsúlyos volt az első választók megszólítása: kampányfilmben, személyre címzett levélben (ahol például az „első” szóban rejlő vonzerőt igyekeztek kiaknázni: „te, mint *első* szavazó” „legyél *első*” „a 21. század *első* választásán”). A választási részvételre való mozgósításnak elvben „semlegesnek” kell lennie, óhatatlanul belekerülnek azonban már ebbe a szakaszba is egyik vagy másik politikai kultúrára utaló elemek. (A Soros-féle kampányban megjelenő kisebbség-felfogás például olyan mértékben egybevág az SZDSZ-re jellemző politikai értékrenddel, hogy a közvélemény lényegében az SZDSZ-kampány részének tekintette, az SZDSZ-t pedig sokan az e kampányban megjelenített – olykor extrém – kisebbség pártjának minősítik).

A kampány egyébként *nagyon hosszúra nyúlt*. Egyes pártok már karácsonykor elkezdték potenciális választóik üdvözlésével, ez azután a további ünnepeken is folytatódott. (Naptárosztogatás, húsvéti köszöntő, a nőnapon a lányok-asszonyok köszöntése.) Szűkebb értelemben mindez még nem a kampány része, de mint ráhangolás, mint egyfajta érzelmi tőke megalapozása feltétlenül hozzá tartozik.

Ha rátérünk a szűkebb értelemben vett kampány jelenségeinek sorra vételére, akkor talán abból indulhatunk ki, hogy: minden választási kampány két szélső lehetőség közti mezőben, a

két lehetőséget különböző arányban kiaknázva zajlik. Az egyik lehetőség az, hogy lényegében a többi pártra való tekintet nélkül, a *saját üzenetre koncentrálva* építik fel a kampányt; a másik pedig, hogy a *többiekhez (s általában egy fő ellenfélhez) viszonyítva*. A két véglet „tisztá” formájával ritkán találkozunk, hiszen a saját üzenetet is leginkább úgy lehet karakterisztikussá tenni, ha a többiekétől „elhasonlítva”, tehát azokhoz viszonyítva domborítják ki sajátosságait; a többiekre való reagálás pedig kevésbé sikeres, ha nem támaszkodik valamilyen markáns, saját arculatra. *A 2002-es kampány első részében – néhány speciális helyzetű párt kivételével – inkább a saját arculat felrajzolására esett a hangsúly.* (A Centrum, mint új párt többé-kevésbé rá volt kényszerítve arra, hogy önmagát eleve a többiekhez viszonyítsa: mi az, amiben ő mást, újat képvisel. A Munkáspárt pedig, amelynek imázsát a rendszerkritika – és a korábbi rendszer apológiája – adja, szintén eléggé magától értődően helyezkedett erre a viszonyító – elutasító – álláspontra). Az önprezentáló kampányjelleg sokszor még akkor is dominált, amikor a pártok képviselői konfrontálódtak egymással: ilyenkor mindenki „mondta a magáét”. [Ez a tévévitákban olykor kifejezetten komikus hatású; nem volt ritka a – szaknyelven szólva – „összebeszélés” (ami ez esetben nem megegyezést, hanem ellenkezőleg, az egymásra nem figyelő párhuzamos „monologizálást”, tulajdonképpen egymás melletti elbeszélést jelent); a pártképvisezők a rendelkezésre álló rövid időben ilyenkor egymást túlkiabálva próbálják eljuttatni a választókhöz a párt üzenetét³.].

A „süketek párbeszédének” másik megnyilvánulása volt a „*vita a vitáról*”, a nyílt megmérettetés kerülése, illetve az ezzel való taktikázás. Ez viszont már azok közé a kampányfogások közé tartozott, ahol a saját arculat bemutatásánál fontosabbnak gondolják a másikkal szembeni „helyzetbe kerülést”. A viták elhalasztása, lehetőségük lebegtetése, a másik számára elfogadhatatlan feltételeket eredményező „trükkök”, a „sértődések” mind aszerint alakultak, hogy az egymást birkózóként méregető két nagy párt hogyan ítélte meg a választók várható reakcióit erre vagy arra a lépésre: mindkét párt arra koncentrált, hogy a másikat inkorrektnak, ebből adódóan veszélyesnek, de ugyanakkor legyőzhetően gyengének láttassa.

NEGATÍV KAMPÁNY

E látszólag az önprezentáció optimális lehetőségeit kereső taktika tehát voltaképpen a *negatív kampány* részének tekinthető. A negatív kampány – elsősorban az ellenzéki pártok részéről⁴ – már jóval a választások előtt elkezdődött. A korrekt publicisztika eszményétől rendkívül távol került hírhedt „Viktor”-könyv

nem volt ugyan hivatalos pártkiadvány, mégis nagyon sokan kampányakciónak tekintették. Az ellenzék tematizációi között jelentős szerepe volt a miniszterelnök imázsa elleni támadásnak, s ez mindenképpen ebbe a vonalba illeszkedett. Hasonló éles támadás volt a „Tények és hazugságok” című kiadvány, amely fekete gyász-színével és egyoldalúra sarkított állításaival előrevetítette egy drámai konfrontáció hangulatát. A kereskedelmi csatornákon és a sajtó egy részében a kormány képviselőinek hatalmaskodását, klientúrarendszerét, és a szélsőjobboldallal való kacérkodását helyezték előtérbe; azt sugallva, hogy a kormány tevékenysége nem egyszerűen hibás (ezt bármely ellenzék ki tudja mutatni a kormányról), hanem a rendszer, a demokrácia alapjait veszélyezteti. Az érvelés alátámasztására egyes nyugati lapvéleményeket idéztek, azt a benyomást erősítve, hogy a Nyugat elégedetlen az Orbán-kormány tevékenységével.⁵ A kritika másik fő iránya a „milliók szegénységéről” szólt, a rendszerváltás veszteségeinek szemszögéből utasítva el az „e vesztesekre tekintettel nem lévők” sikerpropagandáját. Az SZDSZ plakátjainak nagy része is a kormánypártokhoz fűződő képzetekre – azok tagadó, romboló felidezésére – épült. [„Elég volt a narancs-uralomból”; (a kifacsart narancs képe mellett kettős értelemben): „Hol a lé?” „Lopstop”, és a kormányfő futballszenvedélyére utalva: „Viktor, ne játssz velünk!” „Kórházamat egy klubért. A focinak annyi. A betegeknek mennyi?” „Országblamázs Központ. Jó zsebekben az ország”.]

A kormánypártok – pontosabban a jobboldali pártok – részéről a negatív kampány közvetettebb formában, de legalább olyan élesen fordult két fő ellenfelük ellen. A Terror Házának megnyitója a kampány szempontjából hatásos időpontban mozgósította a kommunista terror elleni indulatokat, amelyek akkor is rásugároznak az MSZP-re, mint „utódpártra”, ha az MSZP és az ötvenes évek terrorja között ott van a „puha diktatúra”, a „gulyáskommunizmus” 25 éve is. Jóllehet az MSZP mind képviselőinek java részét, mind szemléletét tekintve ebből a *liberalizálódó* szocializmusból nőtt ki, a kommunizmus bűneinek megfelelő pillanatban való újratematizálása (a Terror Háza-megnyitón kívül az állami televízió csatornáin is látványosan felszaporodtak a választások közeledtével az ilyen jellegű műsorok) ezt a közbülső időt és a különbségeket szinte annullálta a jobboldali választók tudatában. Medgyessy Péterrel szemben is fel lehetett vonultatni a „szocializmus folytonossága” tételt (Kádár társaságában mutatva őt), gazdasági vállalkozása pedig ugyanúgy támadási felületet nyújtott a személylejárató kritika számára, mint a másik oldal szemében Orbán édesapjának vállalkozása. Az SZDSZ-t (mint általában a liberális beállítottságú pártokat) a társadalom közbiztonságigénye és erkölcsi értékei felől lehetett leginkább gyöngíteni: a liberalizmust – mint a bűnözéssel, a kábítószerrel és az egyéb devianciákkal szemben az

enyhébb módszerek védelmezőjét – nem nehéz a bűnözés, a kábítószerezés és az egyéb devianciák védelmezőjeként támadni.

Mindazonáltal a választások első fordulójáig az indulatok és elfogultságok még nem voltak annyira feltűnőek.⁶ Az indulati felfokozottság ekkor még mindig az ellenzéki oldalon volt erősebb: a baloldali közvélekedésben a „diktatúrának”, a demokratikus intézményrendszer megsemmisítésének a kampányban felerősített rémét idézgetve.

Az első forduló eredménye viszont a nemzeti oldalt sokkolta. Az öngerjesztő félelem itt is beindult. A két forduló között felporgetett kampány hivatalos eseményein azt hangsúlyozták, hogy a szocialisták győzelmétől minden pozitív eredmény visszavétele várható, a jobboldali közvélekedésben pedig itt-ott már a „vörös terror” fenyegető veszélyéről beszéltek.⁷ Ekkor már sajnálatos módon mind a két oldalon a *félelem* dominált.

Most a kormányoldal jelentetett meg fekete színű szórólapot, amelyen sorra lecsapták a szocialista vezetők különböző nyilatkozatai által feladott „labdákat” (gázáremelés, Medgyessy régi miniszteri kijelentése arról, hogy „az MSZP választási programja nem kérhető számon az MSZP-kormányon”. A leleplező idézetek után rendre ott szerepelt a kérdés: „Biztos, hogy ezt akarja?”). A második forduló előtti kampány alaphangját a „polgári oldalon” Orbán Testnevelési Egyetemen elhangzott beszéde adta meg, s az újabb szórólapok, tévés szereplések is ezeket hangsúlyozták: „veszélyben a 4 év eredményei”; az MSZP rendre ellene szavazott a jó intézkedéseknek, ebből az következik, hogy kormányra jutásuk esetén meg fogják semmisíteni azokat.⁸ És ekkor kezdte felhasználni a Fidesz azt a (radikális baloldali érzelmekre is ható, de a MIÉP által is gyakran hangoztatott, és az emberek sok mindennapi tapasztalatával alátámasztott) érvelést is, hogy az ország érdekeit a nemzetközi pénztöke veszélyezteti, melynek fő képviselője az MSZP és az SZDSZ. Ezen érvelés alátámasztására szembesítették a ’94–’98-as MSZP–SZDSZ-kormányzat intézkedéseit a polgári koalíció intézkedéseivel, hangsúlyozva ez utóbbiak erősebb szociális elkötelezettségét. De váltás következett be a stílusban is. A rövid bennultság után előáll miniszterelnök az elszánt lendület olyan hangulatát tudta táborára sugározni⁹, amellyel a két forduló közti kezdeményezést sikerült a kormányoldal kezébe venni. A nyugodt kormányerő stílusát felváltotta a tömegmozgósító népszerű stílus (ezt a stílusváltást nyíltan vállalták is, a támogatók Budapestre hívásával, a tömeg feladatok általi mozgósításával és az olyan fordulatokkal, mint az „utánam!”, a „ha annyira hisztek benne, mint én”, a „kitartás, harc, lelkesedés és meglesz az eredménye”). A tömegmozgósítás természetesen fokozta a kampány drámaiságát, s ezt igen hatásosan szolgálták az olyan (a korábbi tréfálkozó, népi bölcsesség-alkalmazó stílust fenntartó, de a helyzet drámaiságát is érzékeltető), az elszántságot is

fokozó betétek, mint a Leonidasz-anekdota („Az ellenség nyilait eltakarják a napot... de hát nem jobb árnyékban harcolni?”). A televízió híradásai kiemelték ezt a népszerű szerepet, és olyan képsorokban ábrázolták a miniszterelnököket, amelyek az iránta lelkesedő tömeget, a felé irányuló szeretet megnyilvánulásait, illetve személyes dinamizmusát emelték ki. Az ellenjelölről ugyanakkor sugárzott portréban viszont Medgyessy Péter államszocialista múltját, jogi szempontból kétségesként bemutatott gazdasági tevékenységét hangsúlyozták; lényegében ismét a „Tessék választani!” szembeállítás jegyében.

Az MSZP válasza ugyancsak jól kiszámítottnak tűnt. Egyrészt igyekeztek elkerülni az olyan szembesüléseket, ahol eleve kudarcra voltak ítélve. A tömegmozgósításnak korántsem mutatták fel olyan látványos formáit, mint a jobboldal (bár egy erődemonstráló tömeggyűlést azért ők is megszerveztek), és ebben a szakaszban a korábbinál inkább tartózkodtak a személyes támadásoktól is. Kihasnálták viszont azt, hogy a másik oldal mozgósított indulatai nem mindenkire hatottak vonzóan, s ezért legfőbb szlogenként „a lövészárkok betemetését” helyezték a középpontba. Másrészt védekezésre kényszerülve az elért eredmények veszélyeztetettségét hangoztató érvekkel szemben olyan válaszformát találtak, amely „előremenekült”, s inkább a kezdeményezés, mint a védekezés érzetét keltette: egy olyan 100 napos – hamarosan „számon kérhető” – programot fogalmazott meg, amely igyekezett (legalábbis bizonyos csoportokat megcélozva) felüllicitálni a kormánypártok ígéreteit, s egyszerűsmind bizonyítani, hogy megalapozatlanok az őket szociális érzéketlenséggel vádoló kijelentések. Ahol lehetett, igyekeztek érvényteleníteni a „nemzetietlenség” bélyegét is.

A két oldal közötti verseny közvetlen reakciókban is megnyilvánult. A Fidesz jövőprogramját az ellenzék a *modernségérték* jegyében támadta, azt nem igazán korszerűnek nyilvánítva. Egészében is igyekeztek azt a propagandát, ami (a két világháború közti korszakot a közvélemény egyetértésénél nagyobb mértékben rehabilitáló) Antall–Boross-kormány ellenében bevált, átvinni a mostani (egészen más jellegű) kormány kritikájára is. („A jövő elkezdődött” szlogent ennek jegyében az SZDSZ „A múlt elkezdődött” formában csavarta ki¹⁰.) A „sokan voltunk, de nem elegendő” orbáni fordulatát Medgyessy kétszer is perszifálta: „sokan vagyunk és elegendő van”, illetve a második forduló után: „sokan vagyunk és elegendő”.

Mind a két oldal igyekezett felhasználni a kisemberek indulatait a „fent lévőkkel” szemben. Az MSZP Fidesz-ellenes kritikája eleve azt sulykolta, hogy a Fidesz-vezetés pökhendi, a néptől elszakadt, egy szűk csoport (önös) érdekeit képviseli. Az ilyen típusú indulatokra építve vették be a kampányküzdelemben a 32 milliós különrepülőgépes utazás ügyét¹¹ (összekapcsolva azzal, hogy az amerikai elnök nem volt hajlandó fogadni a miniszter-

elnököt, tehát „nem is igazán alkalmas a magyar érdekek képviselőjére”). A másik oldal Medgyessy kétmilliókarórájával célozta meg ugyanezeket az indulatokat, és azzal az ál-Medgyessy SMS-sel, melynek szövege szerint a szocialista jelölt az ország 27. leggazdagabb embere, s azért pályázik a miniszterelnökségre, mert szeretne a leggazdagabb lenni. Mind a két támadás nyilván célba talált, kétségtelen azonban, hogy a kisemberindulatokat mindig könnyebb az éppen aktuális kormány ellen, annak leváltására mozgósítani (mert ez valamennyire megadja az egyébként frusztrált „kisembernek” az aktivitás, a dolgokba beavatkozás legalább pillanatnyi illúzióját).¹²

A „polgári oldal” nagyobb súlyt fektetett az *érzelmi, és hitelemek* erősítésére. (Ez az adott helyzetben abból is következik, hogy míg a hitszerű „baloldaliság” 1968 után elvesztette hajtóerőit, addig a jobboldal szavazóinak egy része vallásossága folytán, mások a nemzeti elkötelezettség hitszerű formáinak átélésével eleve ezzel az attitűddel közelítenek a világhoz. És a jobboldali pártok – mint erről korábban szó volt – vallási utalásokkal, szertartásformák beépítésével – eleve építenek is ezekre a beidegződésekre, és a hitszerű érzelmeket igyekeznek pártjaikhoz és vezetőikhez társítani.) Szintén utaltunk már a *harc elemek* erősödésére is; a lelkes tömegnek a médiát ezekben a napokban uraló képe mindkét elemet (a hitszerűséget és a harcos-ságot) is erősítette a polgári oldal híveiben; a lelkesedés ilyen értelemben valamennyire mindig „ragályos”. A hitszerű és egyben harci identitás megerősítésében különösen erős szimbolikus elem volt a *kokárda* alkalmazása: szimbolikus síkon azt a (dramatikusan kiélezett) képletet tette sokak számára átélhetővé, hogy nemzeti és nem nemzeti (nemzetidegen, nemzetellenes stb.) erők szabadságharcos-szerű szembenállásáról van szó. A másik oldal nem tudott ilyen erejű jelképeket mozgósítani. Különösen árulkodó volt erről az a próbálkozás, amikor a „sárga sál” viselését próbálták a „polgári oldaléhoz” hasonló felsorakozás kifejezésére bevezetni. (A sárga sál – ellentétben a gazdag érzelmi vonzerejű kokárdával – *nem jelent semmit*, hacsak nem a zsidók sárga csillagjára akart utalni, ami viszont az adott szituációban szintén nem a legszerencsésebb választás¹³.)

A kampányt az eldurvulás olyan jelei is kísérték, mint egyes képviselők megverése, az ellenfél irodáinak és plakátjainak bemocskolása, az ellenfél lehazaárulózása. Ha a Magyarországon tapasztalható rasszista jelenségeket az utóbbi évek sajtójában eltúlozták is, az utca „beszédében” most is tapasztalható volt – mindkét oldalon – az ellenfél cigányozása, illetve zsidózása. Ezek a szokott módon (hatágú csillagok, mocskolóító feliratok¹⁴) megjelentek a plakátfirkákon is. Ezek a kilengések nem írhatók a pártok számlájára, bár annyi felelősségük mindenképpen van benne, hogy a lejárató kampányban utalásszinten mindkét oldalon öntöttek némi olajat az ilyen indulatok tüzeire. (Egyfelől a

kommunistázás és a „baloldali” jelöltek ismételt összekapcsolása a kommunista múlt legszélsőségesebb asszociációival; illetve az izraeli tanácsadó cég és a zsidó tőkeérdekeltségek hangsúlyozott kiemelése a „baloldali” pártok mögött álló erők közül; másfelől Orbán állítólagos cigány származásának bekerülése az ellenzéki „közbeszédbe”; de nem kevésbé durva megbélyegzés a jobboldali pártok egyes vezetőinek – Orbán, Csurka, Kövér – fasiszta diktátorokkal való összekapcsolása sem.) A plakátfirók most sem csak mocskolódásokból álltak: az ellenfél degradálását szellemes riposztokkal is el lehet érni. (Például: MSZP-plakát: „Velünk az ország” – ráfirkálás: „Melyik?” Medgyessy-plakáton firka: „2 (?) millió áll mögöttem” = utalás a jelölt gazdagságára stb.)

Az indulatok megnyilvánulása a *plakáttépkedés*, *-rongálás* is. A korábbi tapasztalatokból okulva a pártok ezúttal igyekeztek magasra elhelyezni a kisebb plakátokat is, de a legtöbbet ennek ellenére megrongálták.

SMS-HARC, NÉPI HUMOR

A harci „párbeszéd” preferált terepévé lett 2002-re az SMS-küldés is. Ez az új lehetőség, mint korábban szóba került, egyrészt belépett a (gyors, tömeges) mozgósítás eszközei közé (olyan információk és/vagy álinformációk is az SMS-en terjedtek szét, hogy a kokárdával szavazók választási lapjára nem tesznek pecsétet, és ezzel érvénytelenítik a szavazatot, tehát a pecsétre oda kell figyelni); másrészt a pártok (és híveik) közötti replikázás adekvát csatornájának bizonyult. „A jövő elkezdődött.” – „A jövő véget ért.” Sőt: „A jövő elkenődött.” „Sokan vagyunk és elegenden.” – „Sokan voltak, de nem lesznek elegenden.” „A tett első, a Fidesz a második.” stb.

A(z említett kölcsönös előítéletekre és vádakra is építő¹⁵) *népi humor* 2002-ben legsűrűbben itt termette aktuális (hol szellemes, hol kevésbé szellemes, legtöbbször nyelvi játéokra épített) reakcióit.

„3 gyerek, 4 kerék, 5 karika, 6alom, 7főig...” – „Kifogástalan állapotban lévő ország eladó. Erdeklődni lehet Gresham jelíggel a Köztársaság téren.”

„Ez lesz majd a Happy End: nekünk happy, nekik end.” – „Kötéllel a nyakamban MSZP-re szavaztam.”

„Hol tud az MSZP másfél millió embert összegyűjteni? A Gulágon.” – „A Reuter jelenti. Az anyakirálynő halálával Magyarországon is véget ért a viktoriánus kor.”

„Miniszterelnöki gyakorlattal rendelkező kezdő jogász állást keres.” – „Magyarország 27. leggazdagabb embere vagyok. Sze-

retnék a leggazdagabb lenni. Ehhez kérem a segítségét. Medgyessy Péter.”

„Orbán Viktor, Magyarország első felelőtlen miniszterelnöke” – „Bokros Lajos vagyok. Csomagolok és jövök.”

„Sajnálattal közöljük, hogy a Fidesz élt 14 évet. Hosszan tartó, 4 évi diktatúra után narancsmérgezésben és túlzott hatalomvágyban elhunyt.” – „A vak, a süket és a hülye beszélget. A vak: láttam az MSZP programját. A süket: hallottam a megvalósult ígéreteket. A hülye: akkor szavazzunk rájuk.”¹⁶

A viccek olykor a média műsoraira is reagálnak: „Viktor, Ön a leggyengébb láncszem. Viszlát.” Az ilyen típusú utalások a legközhelyszerűbbek közé tartoznak; ezekre az evidens és triviális fordulatokra az is jellemző, hogy evidenciájuk miatt mindkét oldal (ugyanúgy) használja őket, például:

„Kedvenc sütim a narancsos bukta.” – „Kommunisták, féljete, meggyes buktát egyetek.”

„A szocialisták a javadat akarják. Ne add!” – „Orbán Viktor a javadat akarja. Ne add!”

Vannak azután (kisebb számban) lényegében „semleges”, a közélet, a politikai elit egészére kritikus szemmel néző üzenetek is: „Fidesz közeli cégemet MSZP közelire cserélem.”

Az SMS az álhírek, a rémhírek terjesztésének is alkalmas csatornája. Sok esetben olyan álhíreké is, amelyek személyiségi jogokat sértő természetük következtében más csatornákon jogi következményeket is vonhatnak maguk után. A Fidesz ellenfelei így dobták be a „first lady” válási szándékáról szóló álhírt;¹⁷ de gyorsan végigfutott az országon a Medgyessy Péter halálos beteg voltáról szóló közlés is (vagy az, hogy minden felépése előtt intravénás serkentő injekciót kap).¹⁸

RÉMHÍREK

A rémhírek mindkét oldalon már a választások előtt terjedésnek indultak, egy olyan sajtósági *félelmi légkört* alakítva ki az országban (legalábbis sok emberben), amelynek objektív, intézményes alapjai (félelemkeltő intézmények, intézkedések, valós veszélyekkel terhes fenyegetések) nemigen mutathatók ki sem a társadalmi viszonyokban, sem a politikai életben, sem holmi gazdasági labilitásban; igazi alapjai virtuálisak: a félelmeket mindkét oldalon a másikról kialakított *rémképek* maguk gerjesztik. A két tábor híveivel beszélgetve feltűnő volt e rémlátások szimmetriája: lényegében mindkét oldal a diktatúrától, a demokrácia összeomlásától való félelmet vetítette ki a demonizált (politikájának *valós* sajátosságait, buktatóit és ártalmait az ő szorongó lelkében felnagyítottan, *eltúlzottan* mutató) ellenfélre.

A „baloldal” az ellenzék felszámolásáról, „egypárti”, a harmincas évek végét és az ötvenes éveket idéző „diktatúráról”, a (despotikus) centralizációról, hatalmi arroganciáról, az egyház túlhatalmáról, a kontroll nélküli, gátlástalan korrupcióról, kliensrendszer-építésről, bebetonozott hatalomról, a kisemberek mellőzéséről, az APEH és a bíróságok függetlenségét kiiktató, koncepciós eljárásokat gyártó kormányzati agresszivitásról, botrányos külpolitikáról, a környező országok elleni uszításról, nemzetközi elszigetelődésről, szélsőséges intoleranciáról, a fasiszmussal való kacérkodásról és a fasiszusra emlékeztető megnyilvánulásokról beszélt, és ennek a képzetkörnek a jegyében komolyan elképzelhetőként említették azt a lehetőséget, hogy „ha 2002-ben újra ezek nyernek, nem lesz több szabad választás”.

A „jobboldal” ugyanehhez a végkonklúzióhoz jut: ha a „kommunisták nyernek 2002-ben, akkor nem lesz több szabad választás”.¹⁹ A „kommunisták” hatalomra kerülésétől egyrészt az összes pozitív fejlemény visszavételét: az egyetem fizetővé tételét, a diákhitel, a család támogatás és más szociális vívmányok megszüntetését, az egyházi iskolák támogatásának felszámolását, a gázárak emelését, a földek idegen kézbe adását, a multik támogatását, a nemzetközi pénztőke hatalomra kerülését, az ország javainak nyugatra vitelét, az országot tönkretévő pazarló-fogyasztó gazdaságpolitikára való átállást, ugyanakkor egy újabb Bokros-csomagot, a maffiabűnözés visszatértét, a kábítószerelés terjedését, a „kommunizmus”-hoz való visszalépést, sőt, a vörös terror újraindítását, a gyerekeknek a családoktól való elszakítását várva... Fiatal, a „kommunizmusról” személyes tapasztalattal nem rendelkező emberek szorongva – és komolyan – emlegették, hogy az ellenzék győzelme esetén elhagyják az országot, mert nem akarnak terrorállamban élni (ugyanúgy, ahogy a másik oldali rémképekben meg már a fasiszta terror előli menekülés lehetősége vetődött fel). A virtuális társadalomképben az egyik oldalon *mintha* 1938–44-be, a másikon *mintha* 1949–53-ba csöppent volna (a valóságban mindkettőtől nagyon-nagyon távol került) az ország.

A rémhírpszichózis a választások két fordulója között bizonyos szempontból tovább fokozódott. A választási eredmény szorossága, a néhány szavazaton múlt győzelem mindkét oldalon felvetette annak lehetőségét, hogy az ellenfél néhány ügyesen alkalmazott trükkel, csalással is felülkerekedhet. Minthogy az első fordulás eredmények a polgári oldalt sokkolták, ebben az időszakban inkább közöttük terjedtek az ilyen vélekedések. (Meghamisították a szavazócédulákat; a kokárdát viselő szavazatait kivették az urnából, nem pecsételték le, hogy így érvénytelenítsék; a választási bizottságokban a baloldaliak domináltak, az OVB elnöke moszkovita. A baloldal felelevenítette a hajdani kékcédulás szavazás módszereit: többen több helyen sza-

vaztak, lefizetett hajléktalanok több helyen szavaztak, a bűnözőket amnesztiaígérettel állították a maguk pártjára, a cigányokat megfélemlítették vagy lefizették, sokakat – például alkoholistákat – etettek-itattak, hogy rájuk voksoljanak stb. Nem áll módunkban ezen állítások valóságtartalmát ellenőrizni; lehet közöttük igaz is, hamis is. Témánk szempontjából mindenesetre szembetűnő, hogy néhányuk *szimbolikus*: az amnesztiaígérettel megnyert bűnözők az MSZP–SZDSZ enyhébbnek ítélt belügyi politikájának, az etetett-itatott választók az életszínvonal-politikával lekenyerezhető rétegeknek szimbólumai is.) De voltak hasonló aggályok és rémhírek bőséggel a másik oldalon is: a kormánypártok provokatív filmet akarnak bemutatni a szocialista miniszterelnök-jelölről a kampánycsendben; a Fidesz aktivistái olyan idős embereket visznek a kormányra szavazni, akik még azt sem tudják, hogy mi szerepel a szavazólapon; Orbán az utcára viszi a politizálást és nem tudja majd kézben tartani; nem adják át a hatalmat, hanem bevezetik a szükségállapotot; a hatalomátadás előtt gyorsan szétoosztogatják az államvagyonot; MSZP-s képviselőket próbálnak megvesztegetni és átcsalogatni stb. Ez a kölcsönös gyanakvás már hivatalos szintre emelkedett: a csalások, visszaélések lehetőségét a pártok vezetői maguk is hangoztatták, választóikat „éberségre” intve²⁰. A legnyakatekertebb eset az volt, amikor az MSZP azzal vádolta a kormánypártokat, hogy hamis MSZP-anyagokat akarnak a kampánycsendben megjelentetni, hogy az MSZP-t kampánytöréssel vádolhassák, a másik oldal viszont azt állította, hogy az MSZP azért terjeszti ezt, mert így akarja leplezni, hogy ezek valójában az ő anyagai, és ő akarja megtörni a kampánycsendet. Ez utóbbi, Swift Lilliputjának paranoiás politikai életét idéző ütésváltás tulajdonképpen nagyon komikus lenne, ha a demokratikus közélet, a demokrácia intézményei iránti bizalom alakulása, de legalábbis az általános közérzet szempontjából nem lenne (a többi hasonló jelenséggel együtt) egyúttal ugyanolyan elszomorító is.

A kölcsönös gyanakvás nem csak félelmekben, hanem az *intolerancia növekedésében* is megfigyelhető volt; egyre gyakrabban lehetett utcai szóváltásokat hallani; van, aki arról panaszkodott, hogy az üzletben rámordultak, mert kokárdát viselt, van, aki arról, hogy beléköttök, mert Népszabadságot olvasott; a politikai megosztottság eddig is rombolta a baráti és családi kapcsolatokat, ez most tovább fokozódott.²¹ Általánosan megfigyelhető volt, hogy *a személyes frusztrációk a politikai választás csatornáira terelődtek* – többek között éppen ez vezetett a másik oldal demonizálásához. Nem kívánjuk az eseményeket túlságosan dramatizálni, a választások végül is különösebb atrocitások nélkül zajlottak, és az ekként felkavart indulatok meglehet minden olyan szabad véleménynyilvánítás normális velejárói, ahol a vélemények és érdekek erősen megoszlanak. Egyetértünk azokkal is, akik szerint sokkal jobb, ha a véle-

mények nyíltan hangot kapnak, mintha elfojtásra kerülnek; s hogy a szavak fegyverével vívott ütközetek nem téveszthetők össze a fegyverek szavával. Csupán regisztráljuk a történeteket (hiszen azok érték- és szimbolikus tartalma igencsak meghatározó volt ezen a választáson), s egyértelműen negatívnak csupán azokat a fejleményeket tartjuk, amelyek a *demokrácia intézményeibe* vetett bizalmat gyengítik, illetve mindazt, amikor *a politika túllép a maga normális hatókörén* (megzavarva a magánélet vagy a kultúra szabadságát²²).

S az igazság kedvéért nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy *a kampány utolsó fázisában mindkét fél tett lépéseket az indulatok lecsendesítésére is*. Az MSZP ráérezve arra, hogy sok szavazót éppen a feszültségek frusztrálnak a leginkább, meghirdette a „lövészárkok betemetésének” programját és nagygyűlésén a tömeg a „békét akarunk” jelszót skandálta; a Fidesz pedig – amely eddig is számíthatott sok vallási elkötelezettségű ember támogatására – Kossuth téri nagygyűlésén a szeretet, a gyűlöletmentesség keresztény eszményére figyelmeztetett. A „kitörő örömmre lelj végre Magyarországot” semmiképpen sem nevezhető a gyűlölet hangjának. (Ebből a szempontból a politikailag legbátrabb megnyilvánulás mindazonáltal Dávid Ibolya nevéhez fűződik, aki a választási vereség utáni pillanatban merte azt mondani saját választóik erre várhatóan nem teljesen egyetértően reagáló, elkeseredett s ezért ismét indulatteli tömegének, hogy a választások lezárultak, menjenek haza. Vagyis hogy egy demokratának egy demokráciában el kell fogadnia – s tudnia kell békével elviselni – a vereséget is).

*Az április 22-i választások után rövid bémult csönd*²³ azonban nem jelentette a folyamatok lezáródását. Egyrészt amíg lehetett, folytatódott az eredmények megkérdőjelezése (újrászámolási mozgalom, visszaélési panaszbejelentések, a töredékszavazatok felhasználásmódjának jogi kritikája stb.). Másrészt a főbb pártok mindegyike valamilyen nagygyűlésszerű rendezvényt hirdetett meg május elejére, ami azt jelezte, hogy még annyira sem kívánnak „választási pártokként” működni, mint ahogy azt az elmúlt évtizedben tették; a választások közötti időszakban is biztosítani akarják híveik összetartását. (Amit egyébként az őszi helyhatósági válogatásokra való felkészülés is indokolt.) A kampány folytatódásának tekinthető az a terjedő (egyébként rokon-szenves) szokás is, hogy a választások után a jelöltek plakátjainkon megköszönik a támogatást (még akkor is, ha – szoros küzdelemben – vereséget szenvedtek). S a kampány folytatódásának tekinthető az is, hogy a pártoknak minden eddiginél jobban oda kell figyelniük választási ígéreteikre (az új kormánypártoknak azok beváltására, az új ellenzéknek pedig meghirdetett értékei védelmére), mert tudható, hogy erre most a minden eddiginél izgatottabb választási kampányba bevont választók is minden eddiginél inkább oda fognak figyelni. A csekély parlamenti több-

ség ténye, a kormány megbuktatásának lehetősége is természetessé teszi, hogy mindkét oldalnak „készen kell állnia”, így könnyen lehet, hogy a 2002-es választások egyik legfőbb sajátosságának éppen az bizonyul, hogy a kampányidőszak egyes jellemzőit (legalábbis a közeljövőt tekintve) permanenssé változtatja.

PÁRTOK ÉS KULTÚRÁK

A pártválasztás tényezői

Mindannak, amit a pártok megnyilvánulásairól eddig megállapítottunk (kulturális antropológiai nézőpontból) végül is azokban a kulturális különbségekben találhatjuk egyik fő magyarázatát, amelyek a pártok szavazóit jól megkülönböztethető (bár nem mindig éles határokkal körülírható) *szubkultúrákba* különítik. *Az egyes pártok által képviselt értékek, az általuk használt szimbólumok, a preferált hatóeszközök, de még a pártoknak a kampányban használt módszerei is szorosan következnek e kulturális sajátosságokból, különbségekből.*

Az indulatok hevesége is nagymértékben abból adódik, hogy a választók nem egyszerűen politikusok, hanem egyúttal értékrendek, kulturális beidegződések, érzelmekkel átítatott azonosulási formák között is választanak; s a másik oldalon állót sem egyszerűen másnak, hanem idegen, a sajáttal ellentétes értékek, világfelfogások és életformák képviselőjének, megtestesítőjének, s ezért, a saját identitás vállalásának zavartalansága, a saját kulturális értékek domináns érvényesülése szempontjából esetenként ellenségnek is tekintik.

A nemzetközi szakirodalomban a pártokhoz támogatóként csatlakozó választók kötődését három fő típusba sorolják.

- > Az első típust az *erős és stabil érzelmi kötődés* jellemzi, gyakran generációkon keresztül örökített, *a gyerekkori szocializáció során kialakított szokásszerű azonosulás*. (A nemzedékeken át fennmaradó kötődéshez természetesen nemzedékeken át fennmaradó politikai erő szükséges, ezért Magyarországon ilyen típusú pártpreferenciák elsősorban a Kisgazdapárttal és a szocialista-kommunista pártokkal kapcsolatban figyelhetők meg; de legalább ennyire meghatározóak és stabilak az olyan alapértékek által meghatározott kötődések, mint a *vallásosság* és a *nemzeti elkötelezettség*²⁴: az ezen értékek jegyében felnövekedett, ezekhez kötődő emberek minden korban megtalálják azokat a pártokat, amelyeket leginkább tartanak vezérlő értékeik képviselőjének. (Ilyenkor a folytonosság nem egy-egy konkrét párthoz való kötődésben, hanem az értékrendhez való ragaszkodásban érhető tetten, de lényege ugyanaz.)

- > Egy másik típust *társadalmi helyzete, környezete és élet-helyzetei* csatlakoztatnak egy-egy párthoz. Ezek a választók élethelyzetük változásával pártpreferenciáikat is változtatják, elégedetlenségük radikális, körülményeik konszolidálódása mérsékeltebb politikai erőkhöz közelíti őket.²⁵ Egyes pártok „profilja” úgy alakul, hogy meghatározott társadalmi helyzetű emberek bennük látjuk helyzetük adekvát kifejezőjét, érdekeik képviselőjét: a baloldali pártok például hagyományosan a társadalom alsóbb helyzetű rétegeinek pártjaiként élnek a köztudatban. Ugyanakkor a politikai küzdelem terjeszkedő természete folytán minden párt igyekszik kiterjeszteni hatását lehetőleg minél többféle társadalmi csoportra, ezért az is változhat, hogy az adott történelmi pillanatban melyik párt tekinthető legadekvátabb módon egy-egy társadalmi csoport pártjának.²⁶
- > A harmadik típus még helyzete által sem elkötelezett, hanem lényegében a „*költség—haszon*”-elv alapján hozza döntéseit: megvizsgálva a pártok ígéreteit, jellegét, a számára legkedvezőbbnek tűnőt választja. Az utolsó percben döntők, a „bizonytalanok” nevezett választók leginkább ebbe a típusba sorolhatók. Értelemszerűen e típus pártkötődései a leggyöngébbek, de létrejöhetnek meglepő szavazóátvándorlások a másik két típus esetében is.

Magyarországon a szavazóbázis fokozatos stabilizálódása figyelhető meg (a „baloldalon” ez hamarabb egyértelműsödött, a „jobboldali” pártok közötti nagy átmozgások talán még most sem zárultak le teljesen, de a választások szempontjából a *legfontosabbak nem a táborokon belüli, hanem a két nagy tábor közti mozgások*, hiszen minél inkább stabilizálódnak a szavazóbázisok, annál inkább ezek az átmozgások döntik el az ország politikai irányválasztását).

A pártok arculatának dimenziói

A pártok vonzereje, az irántuk megnyilvánuló rokonszenv a szokásszerű (önmagában tartalmatlan) kötődésen kívül több, egyidejűleg ható tényező függvénye, a pártok arculata tehát mindenképpen több dimenzióban ábrázolható.

- > Meghatározója először is a párt *társadalomképe*, az hogy *miképpen hierarchizálja a világot*; mennyiben ismeri el elitek előjogait (és milyen alapon). Nyilvánvaló, hogy a banktőke inkább olyan pártot támogat, amely monetáris gazdaságpolitikát folytat (illetve olyan gazdaságpolitikát, ami a kihelyezett tőkék nagy megtérülését ígéri) és védi a szerzett pénzvagyonok érdekeit. A nemesi származású cso-

portokat jobban vonzza egy olyan párt, amelynek ítéletében pozitívak a történelmi Magyarország hagyományai, mint az, amely tagadja ezeket; és az is nyilvánvaló, hogy a saját helyzetüket hátrányosként megélt csoportokat az előjogokat – legalábbis propagandájukban – tagadó pártok tudják inkább megszólítani. (S természetesen nem csak az választhatja társadalomképe alapján ezt vagy azt a pártot, akinek *közvetlen érdekei* szólnak emellett, hiszen az embert motiválhatják olyan társadalmi elképzelések is, amelyek – mondjuk az emberiség vagy a nemzet szempontjából – fontosabbnak tűnnek önmaga vagy csoportja érdekeinél.)

- > Külön tényezőnek vehetjük a *jövőhöz való viszonyt*. A jövőről alkotott elképzeléseknek, s főleg, hogy mennyire erősen, elszántan sugallja ezeket egy-egy párt, igen jelentős magukkal ragadó hatásuk lehet; sokszor azért döntenek az emberek valamely párt mellett, mert azt érzik, úgy vélik, hogy az a párt testesíti meg a (reális, realizálható) jövő felhaladást, a társadalmi mozgás „főirányát”.
- > Meghatározó a pártok *emberképe* is. Milyen emberi tulajdonságokat, értékeket hangsúlyoznak; tekintélyelvűek-e vagy a szabadság lazaságát sugározzák, vagy éppen a kettő valamilyen elegyét képviselik; szorgalmat várnak-e el követőiktől vagy élvezeteket ígérnek nekik; alapvetően jónak látatják-e az embert vagy rossznak stb. Megint csak kultúrafüggő, hogy valaki (egy meghatározott kultúra emberképe által szocializáltan) melyik párt emberképével érez inkább affinitást.
- > Fontos dimenziója a pártok iránti vonzódásnak, illetve taszításnak az adott párt (kulturális) *nyitottsága, illetve zárt-sága*. Akinek a kultúrája etnocentrikus (vagy ehhez hasonlóan sajátkultúra-centrikus), az nyilvánvalóan kevésbé vonzódik olyan pártokhoz, amelyek túlságos kulturális nyitottságot mutatnak, s ezzel veszélyeztetik a saját kultúra (áttekinthető) önazonosságát; s megfordítva: a világkultúra más fertályai iránt érdeklődő, azok értékeit befogadni kívánó választó túlságosan szűklátókörűnek érezhet s elutasít egy pártot, ha az nem mutat kellő nyitottságot a „másság” iránt. (A kulturális nyitottság-zárttság nem csak a nemzeti kultúrák között, hanem egy ország társadalmán belül is érthető: mindig az a választóvonal, hogy valaki a „sajátot” a különbözőekkel szemben elsősorban óvandónak vagy azokkal megtermékenyítendőnek tekinti-e: *hogy magának a kultúrának e két, egymást kiegészítő attitűd közül melyik szolgálja jobban az érdekeit, az korszakonként változó.*)
- > A fentiekkel is összefüggő újabb dimenzió, hogy az adott párt elsősorban *közösségi* vagy *individualisztikus* értékrendet sugároz-e. A modern korban persze minden párt e két értékrend valamilyen vegyületét mutatja fel, de nagyon

különböző lehet, hogy ebben a vegyületben melyik összetevő *milyen arányban és milyen más értékekhez kapcsoltn* szerepel. A pártok közti választást ez is nagymértékben meghatározza. (Természetesen az is koronként változó, hogy az újabb és újabb nemzedékeket a közösségi jelleg vagy az individualizáció fokozásával lehet-e inkább megnyerni.)

- > Újabb – de az előzőtől megint csak nem független – dimenziót képez az *urbanizáció*. Egyes pártok inkább kötődnek a falvak értékrendjéhez és szimbólumaihoz, mint mások; ezek nagyobb valószínűséggel találják meg a hangot a falusi választókhöz, mint azok, amelyek hangsúlyozottan urbanusak (és fordítva). Itt persze megint elsődlegesen nem a választók szociológiai meghatározói a döntőek, hanem személyes ítéletei, hiszen egy falun élő, de „urbanizálódni” vágyó embert könnyen lehet, hogy éppen az „urbanus” párt fog inkább vonzani, míg a falu világa által megérintett városi emberek csatlakozhatnak „falusias” szemléletet sugárzó pártokhoz is.
- > A *vidék–főváros* dimenzió Magyarországon mindig is tényezője volt a politikai megoszlásnak. Ez a dimenzió csak részben fedi át az előzőt: a főváros–vidék viszonyban nem csak az urbanizáció foka a meghatározó; átfedik ezt hatalmi/presztízsszemponatok és különböző kultúraszerkezeti különbségek is. Bár nincsenek tisztán fővárosi és vidéki pártok, annak mindig nagy súlya van a pártok közti küzdelemben, hogy melyik párt mennyire tudja magát elfogadtatni a vidék érdekeinek képviselőjeként, s mennyire fogadja be a főváros. (Azok a pártok, amelyek a kettő közül csak az egyiket tudják meghódítani, fontos pártokká lehetnek, de nemigen tudnak megnyerni egy országos választást.)
- > A *polgárosodás* Magyarországon több mint 200 esztendeje meghatározó kérdés. Egy ideig ez olyan megoszlást is jelentett, amelyben a polgárosodni akaró és az azt akadályozó ókonzervatív erők ütköztek. A huszadik század első felében a kommunista mozgalom szintén a polgári világ ellenfeleként tételezte magát. Ma azonban (mint az előző kétszáz év nagy részében is) a fő megoszlások abban vannak, hogy egy-egy párt a polgárosodás *milyen útját* preferálja (elsősorban a paraszti, a nemesi, a kispolgárosodni vágyó proletár-, a hivatalnoki vagy a „középosztályi” polgárosodásnak biztosít előnyöket, vagy éppen egy örökletes polgári elit érdekeit képviseli).
- > Az államszocializmus (Magyarországon) negyven éve egy újabb dimenziót vitt a pártválasztás motívumai közé: a *szocializmushoz való viszonyt*. Az azonosulás és az elutasítás mértékét itt is egy többfokú skálán lehet ábrázolni (és per-

sze az sem mindegy, hogy az azonosulás milyen mértékben jelentett alapértékekkel való azonosulást, s milyen mértékben személyes érdekek képviseletét). A mai pártokhoz való viszonyban mindez szintén meghatározó és a választó személyes helye az említett skálán nyilván nagymértékben befolyásolja azt, hogy a szocializmus elutasításának radikalizmusában egymástól különböző pártok közül melyiket tudja közel érezni magához.

- > A *radikalizmus-mérsékelttség* dimenziója szintén igen lényeges eleme a pártválasztásnak. Mint erről nemrégén esett szó, a választó élethelyzetének is függvénye az, hogy e dimenzióban melyik pártot fogja választani, de persze alkati kérdés is: van, aki eleve vonzódik a radikalizmushoz, van, aki viszolyog tőle. (Ebben szerepe van egyébként a szocializációnak is.)
- > *Hatalom és ellenzéke* viszonya olyan értelemben is szerepet játszhat a pártok közti választásban, hogy van, aki eleve hajlamos kritikus szemmel nézni a hatalmon lévőket, majd nem függetlenül attól, hogy ki van hatalmon; s vannak olyanok is, akik (ugyanilyen függetlenül a konkrét személyektől és pártoktól) *bármely* hatalom tekintélyét elismerik, magukhoz a hatalmasokhoz vonzódnak. (Maguk a pártok mindkét választótípusra számítanak.)
- > Ehhez hasonlóan meghatározhatja egy párt választását, hogy *parlamenten belüli vagy kívüli* pártról van-e szó. (Ez ugyanúgy le- vagy felértékelheti egy párt megítélését, mint amikor egy csapat kiesik az első osztályból vagy felkerül oda: a kiesők jobb játékosai ilyenkor általában csapatot váltanak, csakhogy bent maradhassanak az első osztályban.)
- > Mindenképpen számít az, hogy egy párt mennyire tudja úgy alakítani saját imázsát, hogy a *profizmus* hatását keltse. Az ember nyilván nagyobb valószínűséggel helyezi bizalmát olyan politikai erőbe, amelyről feltételezi, hogy nagyobb szakértelemmel képviseli az érdekeit.
- > Fontos egy-egy párt kialakult *szociológiai bázisa*. A nagyobb pártoknak több, egymástól igen különböző társadalmi csoport is támogatója lehet (és ugyanazon társadalmi csoport tagjai is általában megoszlanak több párt között). Ennek ellenére nagyjából körülírható egy-egy párt szociológiai bázisa, és sok ember választását meghatározza, hogy a pártot választva saját csoportja tagjaival találja-e magát egy „csapatban”, vagy éppen távol tartja a párttól, hogy „én ugyan nem megyek azok közé”.
- > Végül fontos dimenziója a pártválasztásnak a *műveltség* és az ebből fakadó ízlés dimenziója is: egy párt cselekvési stílusa, nyelvezete ebből a szempontból is vonzó vagy taszító lehet.

Az egyes egyén pártválasztásában akár az összes említett szempont szerepet játszhat, mint ahogy az egyes pártok arculatának alakulását is e (még nyilván szaporítható számú) tényezők bonyolult összjátéka határozza meg. (S az egyén pártválasztásai *megváltoztatásában* is szerepet játszhat az, ha a párt gyakorlatának valamelyik dimenziójában elmozdulást érez ahhoz az összképhez képest, aminek alapján az adott párt mellett döntött, ha egy másik párt ugyanakkor ideálisabb érték-, szimbólum-, stílusvegyületet kínál a számára.²⁷⁾

A 2002-es választás kielezett polarizációjában is nyilván sok minden szerepet játszott a felsorolt tényezők közül; *a konfrontáció „kulturharc” jellege azonban elsősorban olyan magyarázatok keresésére sarkall, amellyel éppen ezt a kétpólusú szerkezetet lehet kulturális mögöttes struktúrákkal megmagyarázni.*²⁸⁾

Mi van a két pólus mögött?

A pártok önmeghatározása ebben nem sokat segít. „*Baloldal*” és „*jobboldal*” állt egymással szemben, de e fogalmaknak sem klasszikus meghatározásai, sem azok ellentéte nem alkalmas az adott viszonyok leírására. A hagyományos, a társadalmi egyenlőtlenségek leküzdésére, az alsóbb helyzetű csoportok érdekeinek védelmére szerveződött baloldal az államszocializmus során hatalomra kerülvén egy olyan társadalmi rendszert épített ki, amelyben új társadalmi egyenlőtlenségek jelentek meg, miközben a „baloldali”, „kommunista” pártok „hívó” hívei továbbra is az eredeti értékeket társították mozgalmukhoz. A pártok hatalomba került képviselői és hatalmi gyakorlata következtében sokak szemében ezekhez a fogalmakhoz *a diktatúra, a politikai despotizmus* (s a hozzá csatlakozók egy részének tipikus magatartása folytán *az elvtelen karrierizmus*), majd a hatalom átkonvertálásakor *a korrupciós harc és egy sajátos, új tőkés „osztály”*²⁹⁾ képzetei társultak. (Mindezek hagyományosan elmentésesek voltak a „baloldalisággal”.) A szocialista párt „megörökölte” mind az eredeti baloldali értékekben hívők csoportjait, mind az államszocializmus hatalmából részesedett személyeket, mind pedig a pártállami apparátus szervezeti logikáját (s a hozzá kapcsolódó új tőkés vonzáskörében más tőkés csoportok bizalmát is magához társította). Mindezek következtében *mint párt, a hagyományos értelemben vett baloldali és jobboldali elemek kusza keverékének tekinthető.* A „jobboldal” nagy része egyértelműbben viseli magán a hagyományos jobboldaliság olyan jegeit, mint a *konzervatívizmus, a tekintélyelvhez való vonzódás, az egyházakhoz fűződő jó viszony, a nemzeti retorika.* Ugyanakkor a morálisán „jobboldalivá” vált államszocializmus olyan ellenzői is csatlakoztak a szocializmus természetes

ellenfeleként fellépő hagyományos „jobboldalhoz”, akiket éppen a hagyományos baloldali értékek: *a szolidaritás, az egyenlő esélyek, az igazságosság, az emberség hiánya* fordított szembe a „kommunisták” hatalmával. Így a *jobboldali pártoknál meg a hagyományos jobboldaliság keveredik* egyfajta „baloldallelens” *baloldalisággal*: a fogalmak és értéktartalmaik nem fordultak át ellentétükbe, de teljesen összekavarodtak.³⁰

Nem alkalmas értelmezésre a pártok *önmeghatározása* sem. Ráadásul ez is állandó mozgásban van. Az egyik tábor „*polgári*”-nak nevezi magát, ami a szocializmus értékrendjével szembefordított, ezért a szocializmustól való elhatárolódásra alkalmas kategória, ugyanakkor használatmódjában összerosódik (a magyar szóban eredetileg is egybekapcsolt) „bourgeois” és a „citoyen”; *s nem ad támpontot arra nézve sem, hogy a polgárosodás melyik útját képviseli* (ezért alkalmas egymástól különböző vagy egymással akár ellentétes törekvések befogadására is). Ugyanakkor a „polgári”-t a másik oldal is értéknek ismeri el, tehát az önmeghatározás a másik oldal szemében nem jelent megkülönböztető sajátosságot. (Ugyanez a helyzet a „*nemzeti pártok*” önmeghatározással is. Bár egyes konkrét kérdések kezelésében eléggé jól különválnak a két tábor értékrendje, s ennek alapján annyit esetleg lehet állítani, hogy *a nemzeti kérdések iránt talán hagyományosan valamivel nagyobb, illetve többekre jellemző érzékenység van az egyik oldalon, mint a másikon*. Ha azonban a „polgári oldal” magát a „nemzetivel” azonosítja, ez nemcsak azt jelenti, hogy kirekeszti a „nemzeti” fogalmából a nemzet kisebb vagy nagyobb felét – aki ezt természetesen nem fogadja el –; hanem önellentmondáshoz is vezet, hiszen mivel az empirikus nemzetet a társadalom egésze alkotja, *nem lehet valaki a „nemzet” képviselője úgy, hogy csak egyik részét képviseli.*) A másik oldal – erre való reakcióként is – „*nemzeti középnek*” kezdte magát hívni, ami megint csak használhatatlan önmeghatározás; mert ugyan kifejezi azt, hogy már nem „baloldali” erőről van szó (ezzel mellesleg végképp összezavarva szavazóinak azon részét, akik továbbra is baloldali vonzalmakat vetítenek a pártra), de egyáltalán nem tájékoztat arról, hogy mihez képest (mi között) van „középen”. Ráadásul amikor két nagy táborra polarizálódik a politikai mező, akkor értelmetlen az egyiket „középnek” nevezi. (Ha mind a kettő az, akkor még inkább.)

A két tábor kulturális preferenciáit tekintve a fentieknél talán egy fokkal használhatóbb a *konzervatív–modernista* megosztás. A hagyományok értékvédelme és a haladás kultusza sok konkrét döntés, sok konkrét izlésítélet esetében ütközik. (Az étkezési szokások konzervatívizmusától–nyitottságától a lakásmód, a szórakozás, a vásárlási szokások, az autóhasználat és a mindennapi élet megannyi egyéb mozzanatán át a nevelési szokásokig, vagy éppen az iskolaválasztásig, hiszen például igen jól külön-

válík az egyik oldalon az egyházi iskolák, tekintélyelvű iskolák, a másikon az alternatív iskolatípusok és a „versenyistállók” preferálása.) *A választók jelentős része konzervatív, illetve modernista beállítódása alapján evidenciának tekinti, hogy melyik oldalra kell voksolnia.* A kampányból is kiemelhetünk olyan elemeket, amelyek alapján azt mondhatjuk, hogy például az egyik oldal kampányfilmjeiben több a hagyományokra, a másikéban több a modernizmusra utaló elem. Azonban *ez a felosztás is félrevezető leegyszerűsítés* lenne. Mivel mindkét oldal „néppártiságra” törekszik, jelentős erőfeszítéseket tesznek önmaguk sztereotíp besorolásának feloldására. A szocialisták például olyan, a konzervatív oldalon szokásos szimbólumokra építenek, mint a családi biztonság, a falu, a templom; a legkorszerűbb popzenére táncoló fiatalokat, a modernség technikai szimbólumait meg inkább a másik oldal filmjeiben látjuk.³¹ (A Fidesz eleve jóval fiatalabb, a haladás legújabb áramlatai felé nyitott tömegbázisa akkor is legalábbis ambivalenssé teszi a fenti szempontból e párt arculatát, ha ezek a fiatalok – az uralkodó korszaknak megfelelően – főleg konzervatív értékekhez igyekeznek igazodni.)

A két tábor megoszlását szemlélve óhatatlanul felmerülhet az emberben az a „kettős társadalom” modell is, amellyel Erdei Ferenc jellemezte a két világháború közti Magyarországot. [Feltételezve, hogy a társadalomban egymás mellett és egymással is szembesülve két párhuzamos társadalmi struktúra él; egy (poszt) feudalizmus úr–paraszt világa és a kapitalizmus burzsoá–proletár ellentéte, ahol mindkét ellentétpár tagjai éles ellentétben vannak egymással, de ugyanakkor együtt mégis közös kulturális mezőt képeznek a másik párossal szemben. A két struktúrában más-más logika uralkodik; az egyikben a *személyi függések* évszázados hagyományokra építő, a másikban a *pénzviszonyok* logikája.] *Az egyes ember, attól függően, hogy melyik struktúra tagja, illetve melyikhez szocializálódott, egészen különbözően viszonyul a világ szinte minden jelenségéhez.* E megoszlás sok tekintetben párhuzamos a konzervatív–modern megoszlással, a falu–város, vidék–főváros megoszlással (s tartalmazza a zárt–nyitott, közösségi–individualista dichotómiák elemeit is), de egyikkel sem azonosítható teljesen. Bizonyos, hogy a jelenlegi kettőtagolódásban (az értékekben, az izlésben, az érintkezési formákban, a stílusban) e kettős struktúra nemzedékről nemzedékre örökített *hagyományai* is szerepet játszanak, de a jelen viszonyokat már csak azért sem lehet pusztán ezekből levezetni, mert a kettős struktúra (ha lelki vetületei továbbéltek is) a szocializmus idején felszámolódott, átszíneződve beépült a szocializmus bürokratikus szerkezetébe, és annak szétesése után már nem az eredeti formában rekonstruálódott.³²

Mi van akkor helyette? Mi hát az a társadalmi kettősség, ami a politikai kettéválásban kifejeződik? Véleményünk szerint a

polgárosodás két útja (amelynek köze van a múlt említett kettős társadalmához, de nem azonos azzal).

A polgárosodás a tizenkilencedik században két nagy hullámban érintette meg a magyar társadalmat. Az első hullám a század eleji mezőgazdasági konjunktúrára alapozva *a nemesség és parasztság polgárosodásának kísérlete volt a reformkorban* – ezt erőszakosan megtörte a szabadságharc bukása. *A második hullám a század végén a nemzetközi ipari és banktőke behatolásával az úgynevezett „Gründerzeit”-ben következett be*, egy mind a nemzetközi tőkétől, mind pedig a bürokratikus államgépezettől *függő* (jelentős részben nem magyar eredetű) polgárság megjelenésével (ezáltal alakult ki az említett kettős társadalom). A huszadik században az első (a magyar gazdaságból szervezen kinövő) polgárosodási modell felélesztésének kísérlete volt a népi mozgalom, ám ennek lehetőségeit a második világháború után az államszocializmus felszámolta. (Az államszocializmus – antikapitalista indíttatásának megfelelően – ugyanakkor szembehelyezkedett a másik, az „urbánus” úttal is. Történetének utolsó szakaszában a piacgazdaság felé tájékozódva azonban a „szocializmus” egyszerűen csak „felfedezte” a Gründerzeit értékeit, és a korabeli gazdasági szakemberek és történészek a polgárosodás ezen hagyományát „aranykorként” igyekeztek rehabilitálni. *Ez nem választható el attól a folyamattól, ahogy a szocializmus elitjének egy része megindult a tőkés-válásnak – a tizenkilencedik század végéhez hasonlóan – nemzetközileg függő, a banktőkére és a bürokratikus államgépezetre támaszkodó változata felé.*) A rendszerváltás után a polgárosodás két útja ismét előállt. Igen széles tömegek az államhoz kapcsolódóan³³ (és nemzetközi kapcsolatokra is nyitottan³⁴) „szocialista” módon kezdtek, illetve próbálnak „polgárosodni”.³⁵ (Ezért nem csak politikailag, hanem kulturálisan is ahhoz a polgárosodási modellhez vonzódnak, amit főként a szocialista párthoz lehet társítani.) Másfelől viszont *a privatizációval megjelentek olyan tőkefelhalmozási lehetőségek is, amelyek a magyar gazdaság belső folyamataiból tudnak kinőni, s e tekintetben jobban hasonlítanak a tizenkilencedik század első, reformkori hullámára, mint a másodikra.* Ez indokolja a reformkor „reneszánszát”, s főképpen azt a kulturális kettétagolódást, ami az ország lakosságának egyik felét (az egymáshoz hasonló) nemzetközi tőkeérdekeltségű urbánus és szocialista polgárosodás, a másikat viszont³⁶ a belső gazdasági forrásokra támaszkodó „reformkori típusú” polgárosodás logikája, értékrendje, világlátása – és politikai preferenciái – felé hajtja. (Ez van javarészt a „nemzeti” problematika mögött is, áthatva persze a polgárosodás különböző útjaiból következő eltérő érdekeken kívül sok egyéb érzelmi, indulati tényezővel és megfontolással is.)

A KÉT KULTÚRA A KAMPÁNYBAN

A két kultúra különbségei a kampányban is igen jól kimutathatóak.

Már 1998-ban feltűnő volt az MSZP kampányfilmjének „amerikaias” jellege, s ugyanezt állapíthattuk meg most is (még a faluhoz kapcsoló istállójelenet is készülhetett volna egy amerikai farmon). Nem hinnénk, hogy ez szándékos lenne; egyszerűen csak olyan szimbólumokat használnak a párt szubkultúrájának tagjai, amelyeknek nem lényeges összetevője „nemzeti” sajátossága. Az SZDSZ országúti képei vagy játékfilmszerű részletei is főleg a globalizált világkultúra elemeiből építkeznek. A „jobboldali” pártok mindegyikénél jellemző viszont az, hogy nemcsak a legegységesebb nemzeti szimbólumok jelennek meg sűrűbben a képeken, hanem az ebből a szempontból „semleges” jelenetekben is felfedezhető bizonyos hangsúlyosan „nemzeti” jelleg. [A Kisgazdapárt filmjében ez inkább egy nosztalgikus, múltba révedő mentalitáshoz, a MIÉP-ében militáns és ideologikus, a nemzeti azonosságvállalást harci kérdésként és kultikus cselekvésekben megjelenítő nemzetfelfogáshoz kötődik, a Fidesznél a „modern” élet képeit is áthatja: a faluszéli foci, a poháremelgető kolbász(?)-ünnep, illetve az interjúkban megszólalók háta mögötti munka-, és életkörüzetek egy része ilyenképpen jellegzetesen magyar.^{37]}

A két kultúra különbsége fejeződik ki abban is, hogy a párt megjelenített képviselői esetében mennyire tartják fontosnak a jelölt *individuais sajátosságainak* hangsúlyozását. A polgárosodás két útja közül a reformkoriban sokkal nagyobb volt a közösség³⁸ – például a nemzeti közösség – hangsúlya, mint az egyéni boldogulást hangsúlyozó későbbi hullámban. (De a magát „közösségi” társadalomnak nevező szocializmus késő-kádári polgárosodása is az *egyén* boldogulását hangsúlyozta.) Ha például a szórólapokat nézzük, feltűnhet, hogy a MIÉP szórólapjai szinte csak a pártról, annak programjáról szólnak, az egyén jószerint csak a pártnak alárendelve jelenik meg. Az MSZP hasonló szórólapjain az egyéni jelöltek minél több speciális, individuais sajátosságot igyekeznek magukról közölni; a rokonszenvet inkább egyénként, mint egy közösség tagjaként próbálják kiváltani.³⁹ *Mind az egyén mind a közösség persze fontos mindkét oldalon, ám a hangsúlyok nagyon különbözőek,* és ez a kampány nagyon sok vonatkozásában kimutatható.⁴⁰

Jelentősen eltér a két kultúra *múlt–jelen–jövő* felfogása is. Az MSZP és az SZDSZ szubkultúrái alapvetően jelenorientáltak; a másik oldal egyfelől nagyobb figyelmet szentel a múltnak⁴¹, másrészt hosszabb távú jövőképet vázol fel. Nyilvánvalóan eltérnek a preferenciái annak a választónak, akit egy négy- vagy még többéves cselekvési program lelkesít (például azért mert saját vállalkozása, családtervezése, szellemi alkotásai is hason-

ló időtávon belül ígérnek gyümölcsöket), és annak, aki úgy érzi, hogy nem tud éveket várni, azonnal van szüksége valamilyen segítségre.

A két kultúra különbségei nagyon jól megmutatkoztak a nagy pártok *rendezvényeinek eltéréseiben* is. Az MSZP kampánynyitó gyűlése is (de több későbbi rendezvénye is) hangsúlyozottan show-szerű volt (szórakoztató zenével, kabarészámokkal), míg a MIÉP és a Fidesz inkább erődemonstráció-jellegű, a közönséget aktív politikai szerepbe invitáló gyűléseket tartott. Az első esetben a közönség *szórakozására, élvezetére* a másodikban inkább *közösséggé összedolgozására* esik a hangsúly. A fogyasztói társadalom értékei (például az életélvezet értéke) mindkét oldalon megjelennek, csak más-más értékmezőbe ágyazottan.⁴² Amikor egymáshoz nagyon hasonló értékeket hangsúlyoznak, akkor is másra esik a hangsúly. Mindkét oldalon megjelenik például a „nyugodt erő” („nyerő”) jelszava, de a „baloldalon” a nyugalomra, a „jobboldalon” az erőre⁴³ esik a hangsúly. Ha a baloldali kampánygyűlésen azt mondják, hogy „béke”, a jobboldalin azt, hogy „szeretet”.

Ez a különbség a tömegek magatartásában is megnyilvánul. Az MSZP majálisszerű rendezvényein (az egyiknek helyszíne is a Városliget volt), a *vidámság és szórakozás* léghőuralkodik, a Fidesz-(MIÉP) rendezvényeken a (sokszor szintén vidámsággal áthatott) *lelkesültség, emelkedettség*.⁴⁴ A Fidesz-(MIÉP) rendezvényeken hangsúlyos szerepük van az identitásszimbólumoknak (kokárda, zászló); a baloldalon ilyenek nincsenek, illetve nem viselik őket. A Fidesz-(MIÉP) rendezvényeken felvunuló sztárok nemzeti sikerek megtestesítői (Egerszegi, Kokó); a baloldali rendezvényeken pedig „alternatív” színezetű, illetve komikus aktorok (Charlie, Pa-dő-dő, kabarészínészek). A választások napján az egyik (MSZP, SZDSZ) oldal inkább a racionális megfigyelő pózban várta az eredményeket, a másik inkább egy szurkolótáborra emlékeztetett (a fújolással és a „Ria-ria Hungária” buzdítással is⁴⁵).

A legkiáltóbb különbség a pártok kulturális sajátosságai között a két forduló közti kampányszakaszban volt megfigyelhető. A Fidesz ekkor két mozgósító szimbolikájú színhelyre [a *sport fellegvárába* (TF) és az *ország politikai központjába* (Kossuth-tér), később pedig a történelmet is idéző és szintén hatalmi szimbolikájú budai Várba] szervezett óriási tömegek egybehömpölyögtetésével nagygyűlést; az MSZP pedig – mint utaltunk rá – a *belvárosi Gerbeaud cukrászdában* rendezett exkluzív üldögélő beszélgetést egy értelmiségi elit számára, amit egy nagyobb tömeg az üvegablakokon át, a téren állva kísérhetett figyelemmel. Voltak az MSZP-nek kevésbé elitista rendezvényei (az említett majális jellegűek például hangsúlyozottan „népünnepélyek”), de attól még ez az elitizmus-képzetkör is nagy hangsúllyal hozzáépül az MSZP imázsához. (Az sem véletlen,

hogy az MSZP vezetőit is tisztelet – s akár szeretet is – övezi híveik körében, de a szeretetkifejező *testi érintés* szinte csak a másik oldalon jellemző: ez megint egy rezerváltabb-individualisztikusabb és egy közvetlenebb közösségi beágyazottságú kultúra különbsége.)

A két tábor abban is különbözik, hogy *bár mindkét oldalon nagyon heterogén társadalmi csoportok sorakoznak fel, az MSZP-ben ezek kevésbé szervesülnek össze, s ez a kampányanyagokon is látható.*⁴⁶ Az alacsony iskolázottságú szavazók és az „elit” kettőssége a jobboldali pártoknál is jellemző, ott azonban megpróbálnak ezek között *közös nevezőt* teremteni (s a többször említett nemzeti érzelmek, a hit és a harci közösség éppen ilyen közös nevezőket jelentenek).⁴⁷

Végül a két kultúra között a *választások tétjére* vonatkozó fel fogásban is nagy a különbség. Míg a (korábbi) ellenzéki pártok (és híveik) törekvései (és indulatai) egy *politikai* váltásra irányultak, addig a másik oldal (a kormánypártok és a MIÉP) *táborra értékrendek, világképek, világnézetek és kultúrák* ütközésének fogták fel a választást. Mivel a két tábor viszonyában *valóban* erről van szó (s ez a viszonyoknak a politikai síknál mélyebb szintje), ezért a viszonyok mélyebb rétegeit érintő „polgári oldal” kidolgozottabban is tudta megjeleníteni a maga nézőpontját; ugyanakkor mivel az eltérő értékrendek, világképek, kultúrák *ütközése* nem feltétlenül szükséges, ezért indokolt a „másik oldal” meghökkenése és „béke”-követelése is.

Adva van tehát egyfelől egy olyan kultúra, amely individualisztikus, jelenorientált, életélvező, a más kultúrákkal szemben nyitott (a nemzeti önazonosságnak nem tulajdonít *kiemelt* jelentőséget), és egymással „össze nem dolgozott” elit-, és alsó helyzetű csoportokat egyesít. És egy olyan másik, amely hangsúlyozottan közösségi, ennek jegyében a különböző csoportok számára közös célok megfogalmazására törekszik, egyszerűre múlt- és jövőorientált, fontosnak tartja az *erőfelhalmozást*, és önazonosságában *kiemelt szerepe* van a nemzeti hovatartozásnak.

A két kultúra, és a kulturális különbségeiket fenntartó eltérő polgárosodási modell egymás mellett él a társadalomban, szembe „csak” az fordítja őket egymással, hogy politikai képviselőjük versenyt folytat a hataloméért. Természetesen korántsem mindegy, hogy az államhatalom melyik polgárosodási modellt preferálja, melyikhez teremt kedvezőbb gazdasági feltételeket. (Még az sem véletlen, hogy míg a baloldal az államnemzet egységét hangsúlyozza, addig a „polgári oldal” – a kultúrnemzeti sajátosságok hangsúlyozásával – a két kultúra különállását, különtartását tartja megfelelőbb megoldásnak; hiszen míg a „szocialista” polgárosodási modell alapja az egységbe fogott állam, addig a másik modell „szerves” tökefelhalmozása inkább helyi, kisközösségi, a „saját”-on alapuló felhalmo-

zásra épül.) Mindazonáltal az ország egésze szempontjából az sem szerencsés, ha a két kultúra mereven szétválik egymástól. Ezért az is természetes, hogy miként a két polgárosodási út és a hozzájuk kapcsolódó két kultúra között is rengeteg keveredés, egymásra hatás (és az egyes emberek tudatában sokféle kombinációs változat) jön létre, számos közvetítési kísérlet jelenik meg a két politikai tábor közötti határmezsgyén is. (Azt már politológusok ítélnék meg, hogy ebből a szempontból köztes politikai pártok, „harmadik erők” megjelenése-e a célravezetőbb, vagy az, ha a két nagy tömbön belül alakulnak ki a másik tömb megfelelő csoportjaival párbeszédképes csoportosulások.) Az ország egésze szempontjából mindenestre bizonyára az lenne az optimális – s az értékek és szimbólumok közeledése, egymásra hatása ebben sokat segíthet –, ha egy olyan politikai struktúra tudna kikristályosodni, ami a két modell politikai képviselőinek váltógazdaságát minél zökkenőmentesebbé tenné. A két alternatív modell mindenképpen versengeni-ütközni fog egymással, de *azt el lehet – s el is kellene – érni, hogy (a kormányváltásokkal bekövetkező) időnkénti preferenciaváltások ne jelentsék a másik úton való előrehaladás eredményeinek lerombolását.* Ha mindkét oldal tudomásul veszi, hogy az ország (lakossága) egyszerre két (vagy akár több) irányban halad előre (hol ebbe, hol abba az irányba mozdulva inkább), akkor nem az *ellenkező* irányba húzó lovaktól ide-oda rángatott, s lényegében helyben maradó kocsii helyzetébe kerül az ország, hanem a *különböző* irányba húzó eredőjének irányában (sem teljesen az egyik, sem teljesen a másik úton, hanem végül is a két út közötti mezőben) előre tud haladni.

JEGYZETEK

- ¹ Az elemzés egésze megjelenés alatt az Új Mandátum Kiadónál.
- ² A Fidesz–MDF-kormány fontos történelmi fordulatot tett azáltal, hogy tudatosította egy nemzeti felemelkedési program szükségességét, és néhány konkrét lépéssel bizonyította ennek lehetőségét is, viszont – miközben kétségkívül megtalálta a hangot a társadalom több rétegéhez is – elmulasztotta igen széles csoportok bevonását e programba.
- ³ A vitavezetők – a részrehajlás vádjától tartva – ritkán állították le az efféle hangzavart; s mivel ilyenkor nem a korrekt tolerancia, hanem az erőszakosság jut előnyhöz, az összhatás legalább annyira az intolerancia benyomását növelte, mint a vélemények közvetlen konfrontációja. (S mellelleg a tárgyilagos nézőben tovább csökkentette az ily módon megszólalók – s az egész „politikai osztály” – tekintélyét).
- ⁴ A kormánypártok a kampányelőttes időszakban inkább olyan látványos akciókkal igyekeztek „kampányolni”, mint a reprezentatív intézmények felavatása, az olimpia- és futball Európa-bajnokság-kezdeményezés.
- ⁵ Válaszként persze a kormányoldal megszólaltatott olyan nyugati személyiségeket, akik az ellenkezőjét hangoztatták, de kétségtelen, hogy ezen a ponton a kormány védekezni kényszerült, és ez az ellenzék pozícióit erősítette.

- ⁶ Nem voltak annyira feltűnőek, de mindenképpen jelen voltak. S amikor indulatokról beszélünk, nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezek az indulatok évek óta jelen vannak mindkét oldali sajtóban és a politikai közbeszédben, s ezek hatása; a terjesztett elfogultságok felszabadítják, visszaigazolják és (hol többé, hol kevésbé hatékonyan, hol többé, hol kevésbé radikálisan) gerjesztik a választók tömegeinek indulatait és elfogultságait.
- ⁷ A szimbólumok összekapcsolásának jellegzetes példája az egyik jobboldali képviselő elleni támadás, amelyet a kampányban a vörös terror megnyilvánulásaként használtak fel: a Fidesz egyik képviselője az esetet, mint „bunkócskaprojektet” emlegette.
- ⁸ Ebben az állításban van egy kis csúsztatás is, hiszen az ellenzéki pártok gyakran nem azért szavaznak egy kormánykezdeményezés ellen, mert a lényegével nem értenek egyet, hanem mert azt a módot kritizálják, ahogy a kormány keresztülviszi. A Fidesz azonban ki tudta kerülni azt is, hogy ez az állítása elene fordulhasson (sőt, megerősítette a hatását); amikor kiderült a választási vereség, azonnal kijelentették, hogy ellenzékben *ők támogatni fogják* az új kormány minden konstruktív javaslatát, ők nem fognak a jó kezdeményezések ellen szavazni.
- ⁹ Ami már csak azért is nagyon hatásos volt, mert a miniszterelnök-jelöltek vitájában, az első forduló előtti utolsó pillanatban a miniszterelnök nem hozta szokásos formáját: mindenképp azt várta, hogy az addig ugyancsak szürke (rózsaszín anorákjában pedig kifejezetten zavaros imázsú) Medgyessy egyértelműen alulmarad a korábban is kiváló PR-teljesítményeket és debattőrképeségeket felmutató Orbánnal szemben. Ő a szocialista jelölt ez alkalommal nagyon összeszedett volt, sikerült egyfajta „nyugodt erőt” megjelenítenie, és a vita amolyan „döntetlen” eredménnyel zárult.
- ¹⁰ A Fideszhez köthető szlogenek átfordítása az egész kampányban jellemző volt; korábban említettük már azt, ahogy az SZDSZ a „polgár” önmegjelölést az „emberrel” próbálta felülülni; hasonlóképpen az „Álmok álmodói” reprezentatív kiállításra, és a „van egy álmunk”-módján megfogalmazott Fideszes jövőképre reagálva „az álmódosok kora lejárt” hangsúlyozásával próbáltak hatni a választókra.
- ¹¹ Korábban Torgyán villaépítését lehetett ezekre az indulatokra építve előtérbe állítani (ez akkor jól jött mind a Fidesznek, mind az ellenzéknek).
- ¹² Ez így van alighanem a cserépszavazás óta...
- ¹³ Meg lehetne ugyan magyarázni, hogy ez ily módon tiltakozást jelent a kirekesztés ellen, de ezzel a jelkép viselői egyrészt egy *kisebbségi* identitással azonosulnának, amivel nemigen lehet választási *többséget* nyerni; másrészt ez az egész szimbolika csak abban a szituációban működik (mint például a második világháború alatt Dániában), amikor a jelkép használata egy ténylegesen veszélyeztetett kisebbség melletti kiállást jelentett, amiről 2002 Magyarországon nincsen szó.
- ¹⁴ Találkozni ennek „finomabb” formáival is, például az SZDSZ egyik plakátjára („Elegünk van. Ideje váltani. Az SZDSZ rendbe teszi az egészségügyet”) azt írták rá: „A fitymálás már egészen jól megy” (s bár nem biztos, hogy a firma olvasói számára „lejön” a teljes üzenet, ebben a szójátékban benne van a „körülmetéltekre” való utalás is).
- ¹⁵ Tulajdonképpen főleg ezekre építenek: a Fidesz ellen a hatalomvágy, a nepotizmus és korrupció, valamint a fasizmus; az MSZP ellen a vörös terror, a hazaárulás, a megszorító gazdaságpolitika és a „vörös báróság” gyűlöletét mozgósítják.
- ¹⁶ A legszélsőségesebb-durvább, legszemélyeskedőbb ötleteket nem idézzük; már a választások eredményére reagál az a nyilvánvalóan MIÉP-szimpatizáns SMS, amelynek szemléletében a kirekesztés lényegében keserű,

mondhatni öngyilkos formát ölt: „kommunisták: 42%, polgárok: 41%, zsidók, buzik, drogosok: 5%, magyarok: 4%”.

- ¹⁷ Ennek látszólag kevés köze van a politikához, tudjuk azonban, hogy a politikusok erkölcsi meggyengítése, bármily gátlástalan bebiztosítása még akkor is árthat a népszerűségüknek, ha teljesen alaptalan.
- ¹⁸ A betegség olykor rokonszenvet kelt egy jelölt körül, de egy miniszterelnök-jelölt esetében nagyobb súlyú szempont lehet annak (minél magasabb valószínűségfokú) garantálása, hogy a jelölt teljes mértékben eleget tud tenni feladatának. Az ingadozók elbizonytalanításán kívül a hír azt is sugallja, hogy Medgyessy csak ideiglenesen előtérbe tolt bábfigura pártja keményvonalasai kezében.
- ¹⁹ A két tábor illetően „egyetértése” függvényében nem csodálható a 2002-es választások felfokozott szenvedélyessége.
- ²⁰ Mindkét fél hivatkozhatott olyan esetekre is, amikor képviselőit életveszélyesen megfenyegették vagy programját megzavarták – bár szerencsére azért az ilyen esetek nem váltak jellemzővé.
- ²¹ Nem egy esetet tapasztaltunk, amikor az emberek a másik oldal előnyomulását, akcióit és vélt vagy valós inkorrekttségét a másik oldal rokonszenvezőjének tudott hozzátartozóik, barátaik személyes erkölcsi hibájaként kérték számon.
- ²² Ide tartozik például az, amikor a választási harc belépett az iskolákba. Csak helyeselni lehet egyes igazgatók erőfeszítéseit, akik összehívott iskolagyűléseken arra figyelmeztették diákjaikat, hogy a választás után is egy közösséget kell alkotniuk osztálytársaikkal. Természetesen egy diáknak vagy tanárnak is lehet politikai meggyőződése, de ha egy tanár pártröplapot osztogat diákjai között, vagy kizavarja az osztályból azt, aki kokárdát visel (mindkettő megtörtént eset); ezzel olyan megengedhetetlen hatást gyakorol, mintha az államelnök egyik vagy másik párt melletti beavatkozásra használná a hatalmát. (Éppen ezért jobb, ha a politikai eszközök és jelképek meg sem jelenhetnek az iskolákban.)
- ²³ A felfokozott várakozásoknak és indulatoknak megfelelően a kormánypártok támogatóinak idősebb nemzedékében sokan életük összeomlásaként, zsákutcába fordulásaként, a rossz végső győzelmeként reagáltak erre a fordulatra, s ez az országos közérzet szempontjából akkor sem elhanyagolható, ha nem mindenki osztozik benne; akkor sem elhanyagolható, ha tudjuk, hogy „az élet megy tovább”, és előbb-utóbb az ilyen hangulatok is múltónak bizonyulhatnak. Az mindenesetre a vereség hangulat immár szokásosnak mondható s nem túl szerencsés velejárója, hogy sokan a vereséget szenvedettek közül „szolganépről”, a választók ostobaságáról, becsaphatóságáról beszélnek: aki a „nép” támogatására számít, nem tekinthet rá megvetéssel...
- ²⁴ Ilyen örökítő és értékrend-meghatározta elkötelezettség fűződik még liberális, rasszista, rendpárti, lázadó-anarchista politikai törekvésekhez, és nem elhanyagolható azok száma sem, akik alapvetően a kiegyensúlyozottságot és a szélsőségmentességet preferálják, s ezért békekezdeményezéseket, közvetítő erőket, centumpártokat támogatnak.
- ²⁵ E típus politikai attitűdjét fejezi ki az a polgári közhely, amelynek egyik változata szerint „aki húszévesen nem volt forradalmár, az halvérű, de aki még ötvenévesen is az, az ostoba.”. Persze, ha élethelyzetek sora fordítva alakul, vagyis ha valaki idősödve kerül labilisabb helyzetbe, ez (az életkor okozta természetes mérséklődés ellenére) e mondással éppen ellentétes irányúvá is teheti az illető politikai útját, és radikalizálódásához vezethet.
- ²⁶ Már a két világháború között kiderült például, hogy az említett alsóbb helyzetű társadalmi csoportokat nem csak a baloldal, hanem a jobboldal is megszólíthatja. Ma pedig a pártok programjait és támogatóikat tekintve mindez rendkívül komplikálttá és zavarossá vált: ugyanazt a pártot sokan azért vá-

lasztják, mert azt gondolják róla, hogy az adott párt jellegéből következően a hátrányos helyzetűek felemelése leginkább tőle várható, mások meg éppen azért, mert ezt a pártot látják leginkább olyannak, amely tovább növelheti az előnyös helyzetűek előnyeit.

- ²⁷ A dimenziók sokasága és bonyolultsága teszi, hogy oly nehéz megjósolni a választói magatartásokat, hiszen bár egy-egy említett tényező figyelembevételével is sok mindent valószínűsíteni lehet; *gyakran megtörténik, hogy egyszer csak váratlanul megnő egy másik, addig kevésbé fontosnak tartott dimenzió jelentősége*, és a választók sokasága inkább aszerint hozza meg a döntéseit.
- ²⁸ Van persze abban is igazság, hogy a kétpólusú szerkezet elsősorban *politikai manőverek* eredménye: a kétpártiság, mint követhető (és esetleg követendő) modell, már évekkel korábban felmerült; úgy gondoljuk azonban, hogy *egy társadalmat nem lehet semmilyen politikai struktúrába terelni, ha annak valamiféle alapjai nincsenek jelen az adott társadalomban, az adott kultúrában; az adott társadalom kulturális, illetve az adott kultúra társadalmi megosztottságában*. (Itt kell elismernünk azt is, hogy 1998-as elemzésünkben tévedtünk, amikor a „kétpárti” politizálás kialakulását csak hosszú távon tartottuk elképzelhetőnek. Egyrészt nem számoltunk azzal, hogy az MSZP és SZDSZ mögött álló szubkultúrák elhasonulás helyett tovább fognak közeledni egymáshoz, és a konzervativizmus és liberalizmus közötti különbségeket is nagyobbaknak láttuk annál, mintsem hogy egy olyan kombináció rövid távú kialakulásával számoltunk volna, mint ami azóta a Fidesz integráló politikájában bekövetkezett. Mindazonáltal ma sem lehet kizárni a két fő táboron kívüli további pártok fennmaradását és újak keletkezését, már csak az átcsoportosulások rugalmas lehetőségének fenntartása végett is.)
- ²⁹ ...és a szovjet világbirodalom kialakulásával a *nemzeti elnyomásnak* szintén a hagyományos baloldalisággal ellentétes képzetei is.
- ³⁰ Az 1994 és 1998 közötti „baloldali” kormány gazdaságpolitikájánál például sokak szerint egyértelműen „baloldalibb” gazdaságpolitikát folytatott az 1998–2002 közötti „jobboldali” kormány, s nem véletlen az sem, hogy a két forduló közötti kampánygyűlésen elhangzott Orbán-beszéd a szocialistákat, mint a *multinacionális tőke és a fináncoligarchia* képviselőit marasztalja el.
- ³¹ Sok van ezekből például az SZDSZ filmjében is.
- ³² Az Antall-kormány alatt éppen az vált világossá, hogy az egyik (a „posztfeudális”) struktúra eredeti formájában már nem létezik.
- ³³ Elsősorban különböző állami forrásokhoz, megrendelésekhez kapcsolódva, az államapparátusbeli személyi kapcsolatokat kihasználva (majd a privatizáció során sokan az állami vagyon egy részének magukhoz vonásával)... Ha figyelembe vesszük, hogy mindez nemcsak „nagyban” (mind erősebb vállalkozások formájában), hanem „kicsiben” (protekción igénybevételeivel, bedolgozással, állami támogatásokra, hitelekre épített vállalkozásokkal) is zajlik, akkor beláthatjuk, hogy valóban eléggé nagy tömegeket érintő „felhalmozási” modellről van szó.
- ³⁴ A „nemzetközi” nyitottság az egyes emberek számára egyrészt a különböző külső kulturális hatások gyors átvételét jelenti, másrészt megnyilvánul olyan jelenségekben is, mint a rendszerváltás előtt és után tömegesen zajlott „bevásárlószatyros” kereskedelem (a KGST-piacok tevékenységétől az ausztriai hűtőláda- és isztambuli aranyékszer-turizmusig), mely utóbbinak elősegítője (s következménye is) lehet a kulturális nyitottság növekedése.
- ³⁵ Itt nem csak valóságos polgárosodásról van szó. A leszakadó tömegek sehogyan sem tudnak polgárosodni, de egy paternalista jóléti államtól olyan mentőveket várnak, amelyek – például a nyugati szociáldemokrácia jóléti társadalmaiban – *kulturális értelemben* a változások veszteségeit is beemelik egy polgári társadalom mindenkire (vagy csaknem mindenkire) kiterjedő keretei közé.

- ³⁶ Persze a két út szétválása egyáltalán nem éles határok mentén történik. Mint-hogy leginkább ezek voltak adva az államszocializmus összeomlása után, így az inkább a „belső” típusú úthoz köthető „polgári”, „jobboldali” erők is gyakran az állami bürokrácia jellegzetes (posztkommunista) mechanizmusaira vagy a banktőkére (is) támaszkodva próbálják megalapozni felemelkedésüket.
- ³⁷ A másik oldal szemszögéből ezek az elemek nyilván „provinciálisnak” minősülnek (éppen azért, mert nem azokat a jegyeket mutatják, amelyek a „nemzetközi – a nemzeti vonásokat elmosó, redukáló – fővonal”-ra jellemzőek), mint ahogy az ő filmjeiket meg „kozmpolitának” bélyegezheti az, aki éppen a nemzeti sajátosságokat hiányolja belőlük. Mi azonban úgy véljük, hogy az egyes kultúrák sajátosságait nem egy másik kultúra mércéjével, hanem saját rendszerén belül, azt megértve lehet megítélni.
- ³⁸ Ez teljesen érthető, hiszen *egy közösségi társadalomból szervesen kinövő*, annak hagyományaira is építő polgárosodásról van szó.
- ³⁹ Ez éppen a korábbi, az egyéniséget teljesen elfojtó kommunista felfogás („légy egy tégl a falban”) kompenzációja is lehet, de ettől még az adott szubkultúra értékrendjére jellemző; annak egyik leglényegesebb sajátossága, hogy a korábbi „hadikommunista” emberképtől *éppen ebbe* az irányba akar elmozdulni. Az individualisztikus értékrendszer legtisztábban az SZDSZ szubkultúrájában mutatható ki, de a demokratikus charta (és az arra épült ismételt együttműködés) nemcsak politikailag hozta ki az MSZP-t a karantén-szerű elszigeteltségből, hanem a pártot és támogatói jelentős részét kulturálisan is rohamosan közelítette az SZDSZ táborához, így mára gyakorlatilag a „bal” oldalon is, ha nem is teljesen összeolvadt, de egybefüggő kulturális mezőről beszélhetünk.
- ⁴⁰ Végül is ez van amögött is, ahogy a „jobboldali” pártok olyan *közösségi* célokban találják meg közös nevezőjüket, mint a *magyar föld védelme*, vagy a *kulturális értelemben vett nemzet egyesítése*; a „baloldaliak” érvelése pedig elsősorban az *egyén közérzetére* apellál, és ebből a szemszögből emlegeti a *biztonság* növelésének szükségességét, vagy éppen a *szabadság* veszélyeztetését.
- ⁴¹ Mint amiből a mindenkori jelennek és jövőnek szervesen (értsd: elsődlegesen a belső fejlődés tartalékaira támaszkodva) kell kinőnie...
- ⁴² Mindkét oldalon rendeznek például koncerteket, „bulikat”; de eltérő a zene jellege (mint erről korábban is volt szó, a „polgári oldalon” ezeken a rendezvényeken is jellemző a népzene és a „nemzeti” szimbolikába illeszkedő egyéb zenék használata).
- ⁴³ Sajátos elemként kapcsolódik ebbe a világképbe a Csillagok háborúja ismert szállóigéjének: „Az erő velünk van” használata (a Fidesz által). A new age misztikát, amelynek ez az egyik kulcsmozzanata, lehet „baloldali” („új” voltát és alternatívát hangsúlyozó) és „jobboldali” (ősi erejét, a benne megtestesülő közös tudást kiemelő) módon is alkalmazni. A Fidesz szubkultúrájára éppen az a jellemző (ami ez esetben is megnyilvánul), hogy az „újra”, a jövőre orientált fiatal nemzedékek tájékozódását és értékeit összekapcsolja az „ősi, közös tudások” világával és értékrendjével.
- ⁴⁴ Nagyon látványosan különbözik egymástól az, ahogy például az MSZP-rendezvények kabaréjeleneteiben „politizálnak”, s mondjuk az Orbán-beszéd említett harcos Leonidasz-anekdotája; míg a kormányoldal e rendezvényeket úgy is igyekezett bevinni a köztudatba, mint „történelmi jelentőségű eseményeket” és „felejthetetlen, felemelő élményt” (Pokorni); addig a másik oldalon ilyesmiről egyáltalán nem volt szó, bár a politikai irányok közti választás tétjét – például: „Koncert a köztársaságért” (mintha a köztársaságot fenyegetné veszély) – ők is igyekeztek dramatizálón feltranszformálni.
- ⁴⁵ Ami szervesen illeszkedett a „Hajrá Magyarországi!” jelszóval eleve „futbolosított” Fidesz-kampányba.

- ⁴⁶ Csak egy példa: ugyanazon a szórólapon a képviselőjelölt e-mail címe és egy ajánlószevénny kitöltési mintája szerepel, az egyikkel inkább egy értelmiségi jellegű közeget, a másikkal pedig az alacsony iskolázottságú választókat célozza meg az „elit” és egyszersmind a „proletárok” pártja.
- ⁴⁷ A bázis leghangsúlyozottabb összetevőjét, a fő „kötőanyagot” a polgári oldalon a *feltörekvő középrétegek* (kisebb vállalkozók, diákok, gazdálkodók) alkotják (de fontos elem a közélet népszerű és a „közös nevezőt” elfogadó és megtestesítő képviselőinek – színészek, énekesek, egyéb művészek, sportolók stb. – felvonultatása is).